

OROSZI SÁNDOR

A növekedés megindításának esélye*

A média minden csatornájának sugallata szerint a társadalmi és a gazdasági szféra minden csoportjának közvetlen, egyértelmű érdeke a minél gyorsabb gazdasági növekedés, a reál GDP előállításának minél dinamikusabb tempója. Hasonlóan fogalmazott majd fél évszázada Kennedy elnök is, mondván: az ár minden csónakot egyaránt felemel.

A média-kórus szólamába azonban disszonáns hangok is vegyülnek. A növekedés megindításának, gyorsításának lehetőségét elemezve már sokkal zordabb futamok hallhatók. A témában nyilatkozók–vitakozók többsége nem érzékeli azokat a hatásokat, amelyek lendületbe hoznák a gazdaságot, nem tartja kivehetőnek azokat a motívumokat, amelyek a vállalkozásokat kibocsátásuk fokozására ösztönöznék.

Valóban érdeke minden gazdasági szereplőnek a GDP-növelése?

A bővülő kibocsátás kétségkívül lehetőséget *teremt* az egyes társadalmi-gazdasági csoportok GDP-ből való abszolút részesedésének növelésére. Ez azonban *csak lehetőség, nem szükségszerűség!* Az, hogy részesedésük ténylegesen miként változik, *nem termelési*, hanem *elosztási* kérdés!

A GDP növeléséhez, a termelés kiterjesztéséhez elengedhetetlen a kereslet expanziója. Ezzel bővül a *végtermékek* piaca, ami hosszabb távon feltételezi a háztartások reáljövedelmének emelkedését. Ez viszont ellentétbe kerülhet a profit növelésére irányuló vállalati elvárásokkal, az előbb érintett elosztási feltétel érvényesülésével.

A piaci fundamentumokra épülő közgazdasági elméletek egyértelműen hangsúlyozzák a *vállalkozók* motiváltságának fontosságát, mivel ők hozzák a cégek kibocsátására vonatkozó döntéseket. Nehogy bárkinek is kételye legyen e teóriák „humánus” jellegével kapcsolatosan, felidézném L. von Mises majd egy évszázada írt sorait: „*A közgazdaságtan egyetemes érvényű és tisztán emberi.*” Korábban – nyilván nem ismerhette Mises megállapítását –, D. Ricardo még cinikus őszinteséggel fogalmazott, írván, hogy a közgazdaságtant „...*ama törvények kutatásának kellene nevezni, amelyek meghatározzák az ipar termékének elosztását az előállításában résztvevő osztályok között.*”¹ (Napjainkban természetesen már nemcsak az ipar termékeiről van szó, hanem a tágabban értelmezett termelő szféra produktumáról.)

Látszatra a gazdaságpolitika viszonylag könnyen megoldható „matematikai” feladattal áll szemben: olyan elosztási arányokat kell generálnia, amelyek mellett a keresletnek a háztartási jövedelmek növekedésén alapuló kiterjedése megfelelő piacot biztosít a profitnövekedés által motivált kínálat-bővülésnek. Magyarországon azonban ezt az optimális elosztást egy arányaiban torzult, egyensúlyhiányos, működési feltételeiben erősen differenciált, szélsőséges technikai színvonal-különb-

* A tanulmány rövidített változata az Élet és Irodalom LII. évfolyamának 50. számában jelent meg, „Tízezer lépés” címmel 2008. december 12-én.

¹ Ricardo 1820. okt. 9-én írt levele Malthushoz.

ségekkel és tőkeintenzitással bír, emiatt nagyon eltérő jövedelmezőségi lehetőségekkel jellemezhető, átpolitizált gazdaságban kellene kialakítani. Tovább súlyosbítja a helyzetet a világgazdaság teljesítményét erősen visszafogó, export-kilátásainkat visszavetítő globális válság.

A jóléti transzferek szerepe

A reálbérek a világ legfejlettebb országaiban hosszú távon is dinamikusan emelkedtek. Franciaországban 1870 és 1987 között 1358, Németországban 1227, az Egyesült Királyságban 589, az Egyesült Államokban 643, Svédországban 1439 százalékra² nőttek. Elgondolkodtató, hogy az államnak a vegyes piacgazdaságokban vállalat szerepe (bérminimum megállapítása, bérajánlások, közalkalmazotti díjazások kihatása a versenyszféra béreire, adóztatás, antiinflációs politika stb.), ellenére szükségessé és elfogadottá vált indexálás meglehetősen szerény célokat fogalmaz meg. „...gyakran úgy tekintik, mint az infláció által kiváltott ellenőrizetlen újraelosztás megelőzésének módszerét.”³ Samuelson és Nordhaus szerint „...az indexálás az a mechanizmus, amellyel a bérek... részben vagy teljes egészében hozzáigazítják az általános árszínvonal változásához.”⁴ Ez a megközelítés kizárja a nominálbéreknek azt a növekedését is, amely a munka hatékonyságának emelkedése miatt következne be.

A modern állam a munkásmozgalom, a szakszervezetek által is meghatározott erőterben, a társadalmi béke biztosítása érdekében mind több jóléti funkciót vállalt fel a (viszonylag) fejlett országokban, amelyek finanszírozásához természetesen egyre nagyobb adóbevétel vált szükségessé.

Magyarországon 2000 második felétől a munka termelékenységénél gyorsabban emelkedő bérek, az alacsony foglalkoztatási arány, a jóléti transzferek (ezzel is magyarázható) magas szintje, a korai nyugdíjazások miatt megemelkedett nyugdíjtömeg –, hogy csak a legfontosabb tényezőket emeljük ki – egyre nagyobb egyensúlytalanságot idéztek elő. Tekintet nélkül a bérek és a jóléti transzferek közötti komplementer viszonyra, a termelés növekményét mindkét címen kanalizálta a gazdaságpolitika. Ennek következményeit rögzíti a KSH 2008 augusztusában megjelent jelentése is, mely szerint a háztartások fogyasztása 2001-2007 között 36,8 százalékkal emelkedett, mialatt a GDP mindössze 29,7 százalékkal nőtt.⁵ Ebből a két adatból (és további információk tömegéből) az következik, hogy a megtermelt GDP indokoltanál nagyobb hányada került lakossági fogyasztásra.

A fejlett nemzetgazdaságok gyakorlatával szemben Magyarországon komoly nehézséget jelent a gazdasági növekedés megindítása még a viszonylag sikeresen végrehajtott 2007-es stabilizáció ellenére is. Pontosabban: ezt a pályamódosítást mindaddig meg sem kezdhetjük, amíg a nemzetközi pénzügyi válság által felkorbácsolt hullámverés el nem múlik. A „távlati” feladat megoldását elősegítendő az eddigiekben szinte futószalagon jelentek meg az élénkítést célzó javaslatok, anélkül, hogy konszenzus alakult volna ki a megvalósítandó intézkedések elemeiről, mértékéről.

² Burda, M. – Wyplosz, C: Macroeconomics, Oxford University Press, 1993. 92. o.

³ Pearce D. W. szerk: A modern közgazdaságtan ismerettára; KJK, 1993. 268. o.

⁴ Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D: Közgazdaságtan; KJK-KERSZÖV, 2000. 579. o.

⁵ Makrogazdaság, 2004-2007. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2008.

Közgazdasági sláger: növekedés-gyorsítás adóreformmal

A munkáltatói szervezetek, kamarák évek óta hangoztatják az adócsökkentés, vagy elméleti igényességgel fogalmazva: az adóreform szükségességét. A javaslatok lényegében a hozzáadott értéken, a GDP-n történő osztozkodás arány-változásaira koncentrálnak. Persze – Miseshez hasonló – humánus kifinomultsággal kezelve a kérdést nem vágják ezt nyíltan a szemünkbe, de kétségünk sem lehet a lényegét illetően.

A bér-jellegű jövedelmek visszafogása, nominális nagyságuk jelentősebb lefargása nyilván erős tiltakozást, ellenállást váltana ki a munkavállalók körében. Feltehetően politikai eszközök igénybevételeitől sem riadnának vissza már elért pozíciójuk megőrzése érdekében. Céljaik elérése érdekében feltehetően „elosztási koalíciókat” hoznának létre, melyek kialakítása során többnyire a partner megválasztásában sem lennének különösebben válogatósak.

Ennek a forrásnak az igénybevétele – könnyen prognosztizálható politikai következményei miatt – nem jelenik meg a javaslatokban. Marad a másik lehetőség: a lakossági jövedelmek komplementer részének, a pénzben folyósított jóléti transzfereknek a csökkentése.

A politikai óvatosság ezen a területen is megfigyelhető. Szinte minden megfogalmazott javaslat célzó ugyan a társadalmi juttatások terén tapasztalható túlzott bőkezűségekre, de alapvetően az adótételek csökkentésének szükségszerűségét hangsúlyozza. Az eredmény ugyanaz: az adóbevételek korlátozása a társadalmi juttatások forrás-oldalról történő szűkítését jelenti. A javaslatok azonban a gazdaság lendületbe hozását célozzák, azaz a vállalatoknál maradó rész növelését célozzák. Minden más csak következmény.

A nyilvánosságra került koncepciókban nem alakult ki az adóreformmal kapcsolatosan többségi vélemény. Kidolgozóik nyilván több, az egyes javaslatokban eltérően súlyozott célnak kívántak eleget tenni. Teljesen egyetértek Török Ádám „maximalista” felvetésével: *„Az sem árt, ha valóban pontosan tudjuk, mit akarunk: igazságosabb, transzparensabb, több bevételt hozó, olcsóbban működő vagy versenyképességet javító adórendszert.”*⁶

A versenyképességgel összefüggésben még egy nagyon fontos szempont szeretnék kiemelni. Az adók lényegüket tekintve közgazdasági szabályozók is, differenciált nagyságuk befolyásolja a vevők által fizetett árakat, következésképpen azok arányait is. Ez – a mikroökonómia kategóriáival élve – azt jelenti, hogy az adók megváltoztatják az költségvetési egyenes meredekségét, emiatt változik az adózás előtti paradicsomi állapotokhoz képest a fogyasztási szerkezet. Hasonlóképpen módosíthatják az adók a tényezőárakra gyakorolt befolyásukkal az isocost menetet, valamint a választott tényezőkombináció összetételét. (Az adókulcs-változtatással indított hatások nyilván lehetnek tudatosak is, amelyekkel a gazdaságpolitika szándékosan kívánja befolyásolni a fogyasztási szerkezetet. A javaslatok többségénél azonban nem erről van szó.)

A lehetséges adóreformok felsorolt jellemzői közül kettő – az igazságosság és a versenyképesség javítása – megkülönböztetett jelentőséggel bír. Ezek a szociológia és a gazdaságpolitika „örökzöldjének”, a humanitás (méltányosság) és a hatékonyság dilemmájának az adóreform szinonima-szótárában található megfelelői. Nem hagy-

⁶ Török Ádám: Hangzavarban. Figyelő, 2008. 30. sz. 26. o.

ható figyelmen kívül az sem, hogy az adóreform csak *másodrendű* cél. Szükségyszerűen alárendelődik a növekedés gyorsítására, a monetáris egyensúly további javítására irányuló elképzeléseknek, a konvergencia-program elvárásainak.

A nagy tanácsadó cégek által javasolt adócsomag⁷ például 2178 milliárd forintos adócsökkentés mellett mindössze 1081 milliárd forintos bevétel-növekedéssel kalkulál. A kis híján 1100 milliárdos különbözetet ellensúlyozó kiadáscsökkentésről a javaslat kidolgozói direkt formában nem nyilatkoznak, valószínűsíthető azonban, hogy jelentős részben a jóléti kiadások korlátozására gondolnak.

Az elosztási arányok célzott módosulása azonban ennél a mértéknél lényegesen erőteljesebb. A költségvetési bevételek prognosztizált 1081 milliárd forintos növekedésének ugyanis nagyjából negyven százaléka a munkajövedelmeket terhelné (ÁFA-kulcsok emelése, nyugdíjjárulék plafonjának növelése, ingatlanadó, a minimálbér adózásának kiterjesztése), azaz a munkavállalók fogyasztását korlátozná. Az adók csökkentése határozottan emelné a vállalatok nyereségét, tehát kétségtelenül motiválná azokat outputjuk növelésére. Ez a javaslat egyértelműen transzparensabb, olcsóbban működő és a versenyképességet javító adórendszert eredményezne. A megismert elképzelések ugyanakkor nem tesznek tanúbizonyságot különösebb szociális érzékenységről...

A hasonló irányú és léptékű adóreform-elképzelések megfogalmazói látszatra a költségvetési egyensúly javítása köré építik javaslataikat, többségük nem vezeti vissza a változtatások hatásait a megtermelt reáljavakon történő osztozkodásra. Az óvatosság érthető, mivel a politikai elit a fennálló kondíciók közepette, a választási ciklusokon átívelő, konszenzusra épülő gazdaságpolitikai stratégia hiányában nem vállalna fel még egy közgazdaságilag szükséges, szakmailag kidolgozott, koherens adóreformot sem. Intő példa, hogy a társadalomtudósok nagy része által etalonnak, minta-országnak tekintett Szlovákiában is megbukott 2006-ban a Dzurinda-kormány. A 2004 elején indított, sok szempontból sikeres reformok ellenére a társadalmi juttatások erőteljes megnyirbálása által kiváltott elégedetlenség elsodorta a kabinetet. Marad, ami volt: kisebb átalakítások, foltozgatás. Az ezt megjelenítő instrumentumok viszont aligha elegendők a növekedés felgyorsításához.

Térjünk vissza a KSH jelentéséből is kiolvasható „túlfogyasztásra”! A lakosság egésze, tehát az átlag-magyar többet fogyaszt, mint azt gazdasági lehetőségeink megengednék. Nyilvánvaló a konklúzió: változtatni kell a felhasználási arányokon, vissza kell fognunk fogyasztásunkat.

A gazdaságtudományok szerint azonban egy statisztikai sokaság (a lakosság is az) nem csak az átlagértékkel jellemezhető! Továbbmehetünk: az átlag csak egyoldalúan jellemzi a sokaságot! Az átlag mellett fontos információt ad például a szórás terjedelme. Nem mindegy, hogy az egyes csoportok jövedelme és a fogyasztása mennyire tér el az átlagtól. A statisztika az árnyaltabb kép megrajzolásához a lakosságot jövedelmi tizedekbe (decilisekbe) sorolja. A legalsó tizedben az átlag negyven százalékat sem teszi ki hazánkban az egy főre jutó nettó jövedelem, a kilencedik decilisben az átlag ötvenöt százaléka körül helyezkedik el. A nemzetközi statisztikai

⁷ A Deloitte Magyarország, az Ernst & Young, a KPMG és a PricewaterhouseCoopers készítette a MGYOSZ, az AmCham, a Joint Venture Szövetség valamint a Nemzetközi Vállalatok Magyarországi Szövetségének felkérésére. Erről jelent meg tudósítás például a Népszabadság 2008. 08. 13-i (LXVI. évf. 189/1.), illetve a Figyelő 2008. 33. számában.

besorolások azokat tekintik szegénynek, akiknek jövedelme nem éri el az átlag hatvan százalékát. Az adóreform-elképzelések viszont éppen őket találják telibe! (Az „egyensúly” kedvéért vessünk a másik oldalra is egy pillantás! A legfelső decilisbe tartozók az átlagjövedelem több mint kétszeresét realizálják.)

A növekedés beindításának terheit az adóreformerek ügyesen burkolt véleménye szerint tehát alapvetően a társadalom szegényebb rétegeinek kell(ene) viselniük. A vállalt áldozatért – állítják – kárpoztást jelenthet számukra, hogy a növekvő GDP-ből majdan ők is többet fogyaszthatnak. Ennek magyarázatára fogalmazódott meg a *leszivárgás-elmélet* (trickle-down theory). Eszerint ha egy csoportnak javul a helyzete, (például az adócsökkentéssel a vállalkozóé), ez – némi késéssel – más rétegek esetében is javulást eredményez.

Kérdés azonban, hogy az adóreform hatására valóban felgyorsul-e a növekedés?

(Hogyan) működik az adóreform-meghajtású gazdaság?!

Egy átgondolt, koherens adóreform érdemben növelhetné a vállalatok profitját, ami a közgazdaságtan tankönyvek szerint a vállalatokat termelésük kiterjesztésére készíti. Csakhogy a tankönyvek ennek a kérdésnek az elemzésénél – amely az első fejezetek egyike – még elvonatkoztattak a piac-problémától, a keresleti korlát jelenségétől. Mivel a „valóság” nem tanulmányozta ezeket a tankönyveket, már több mint másfél-száz éve megjelentek az elégtelen kereslet miatt a túltermelési válságok.

Erősen kétséges, hogy az adóreformtól várt kedvező hatások a remélt mértékben megvalósulnak. Inkább az valószínűsíthető, hogy a feltételezett folyamatok egy része egyáltalán nem következik be, a megindulók többsége pedig lefékeződik. Ennek magyarázatát a makrogazdaság heterogenitásában, az azt alkotó szigetszerű blokkok működésének jellegzetességeiben találhatjuk meg.

A fejlett országok multi- és transznacionális vállalatainak érdekeltiségei a lokáció-specifikus előnyök (location-specific advantages) realizálására törekedve behálózják az egész világgazdaságot. Ezzel a transznacionális vállalatok lényegében technológiatranszfert (transfer of technology) valósítanak meg. A technológiát megtestesítő (bodied) gépeket, felszereléseket, valamint a meg nem testesült (unbodied) komponenseket – know-how-kat, műszaki leírásokat, fejlesztési kapacitásokat, szabadalmakat stb. – telepítik a kiválasztott nemzetgazdaságba.

A technológia-transzfer miatt szinte szakadék tapasztalható a betelepült egységek műszaki színvonala és a hazai vállalatok nívója között. (Ez kitűnik abból, hogy a külföldi cégek termelékenysége hazánkban 2004-ben 3,4 szerese volt a nemzeti tulajdonban lévő vállalatokénak. Ez jelentősen meghaladja a Csehországban mért 2,1-szeres, de még a Romániában tapasztalt 2,5-szeres koefficiens értékét is.⁸) Ez nagymértékben akadályozza a transznacionális cégek és a hazai vállalatok közötti együttműködést, munkamegosztást. Ez a technológiai alapja a szigetszerű elkülönülésnek. A beáramló működő-tőke által megvalósított létesítmények üzembe helyezése megdobja egy adott év GDP-jét a célországban. Ez azonban egyszeri hatás! A következő év dinamikájának számításánál már ez a magasabb GDP lesz a viszonyítási alap. A tartósan magas növekedési ütem minden évben emelkedő nagyságú FDI-t feltételezne.

A már megtelepedett vállalatok kibocsátására a fogadó ország gazdaságpolitikája *korlátozottan* képes csak hatni. Ezek a leányvállalatok alapvetően kivitelre ter-

⁸ Brückner Gergely—Dózsa György: Nem kell a fűnyíró! (Figyelő, 2008. 23. sz.)

melnek (ezek adják a magyar export mintegy 70 százalékát), az export-piacok keresleti korlátját viszont a telephelyként jegyzett ország gazdaságpolitikája nem képes tágítani. Lényegében Magyarország GDP-jének mintegy fele úgy kerül előállításra, hogy az azt megtermelő vállalatok teljesítményét a magyar gazdaságpolitika alig képes befolyásolni.

Az önkormányzati szektorhoz tartozó vállalatok egy része önkormányzati megrendelésre termelő magánvállalkozás, másik hányada önkormányzati tulajdonban működik, és alapvetően a helyi lakosság igényeit elégíti ki. A blokk produktuma a GDP 10-15 százalékára tehető. A helyi autoritások keresletének egy része enyhén szólva nem ár- és profitérzékeny (hó-eltakarítás, közvilágítás, középületek karbantartása, parkosítás, közintézmények működtetésével kapcsolatos szolgáltatások stb.). A termékeik, szolgáltatásaik iránti kereslet másik része pedig azért rugalmatlan, mert az önkormányzatok döntő többsége fizetési problémákkal, pénzügyi gondokkal küzd.

Nemzetgazdaságunk modernizációra, megújulásra képtelen tömbje a *roncs gazdaság*, amely jelentős részben a munkapiacról kiszorultak – főleg – mezőgazdasági kisüzemeiből tevődik össze. Ezek a gazdasági egységek tőkeszegények, verseny- és hitelképtelenek, ezért reményük sincs a felzárkózásra. Működésük egyik meghatározó jellemzője az egymás közötti közvetlen termékcserre, a barter. Azok a gazdaságpolitikai eszközök, amelyeket a piacgazdaságra, versenyszférára alakítottak ki, a sajátos jellemzőkkel bíró roncs gazdaságot nem képesek lendületbe hozni.

A három makrogazdasági blokk együtt a GDP mintegy háromnegyedét állítja elő, az e körbe tartozó de vállalatok teljesítményét a gazdaságpolitikai instrumentumok azonban nem képesek érdemben befolyásolni. A hazai végtermék fennmaradó részét a nemzeti tulajdonban lévő, viszonylag versenyképes vállalkozások termelik meg. Ez az a blokk, amely leginkább közelíti a klasszikus piacgazdaság jellemzőit, amelynek működését a leginkább lehetne kormányzati eszközökkel szabályozni.

Ez a lehetőség azonban napjaink magyar gazdaságában nem realizálható. A lakossági fogyasztás már tárgyalt korlátozása ugyanis éppen e vállalatok termékei iránt jelentkező keresletet fogná vissza.

A kirajzolódó kép meglehetősen borús, mivel:

- A politikai elemek túlzott súlya a gazdaságpolitikán belül, a politikai elit megosztottsága, a párbeszéd és a konszenzus hiánya minimálisra korlátozza egy átgondolt gazdaságpolitikai stratégia kialakításának esélyét.
- Ha mégis létrejönne egy megegyezésre épülő koncepció, a jelenlegi bizalmi vákuumban nagyon kérdéses, hogy a pártok vállalnák-e a megvalósításához szükséges újabb megszorítások bevezetését, rontva ezzel választási esélyüket.
- Amennyiben valamelyik párt mégis felvállalná a reformokat, nehezen tudna megfelelő társadalmi támogatottságot szerezni a célok megvalósításához. A közgazdaságtan nyelvén ez a konjunktúra- és bizalmi indexek alacsony szintjét jelentené, kevés beruházás és fejlesztés valósulna meg, nem aktivizálódnának az ilyen típusú növekedési húzóerők.

Kitűnően foglalta össze Révész Sándor a kialakult szituáció jellemzőit: „A politikai elit nem akarja merni és tenni, amit tud. Pontosan azt tudja, amit a politikai sikerrel nem foglalkozó szakértők. Azt, hogy ami az ország szempontjából racioná-

lis, az a választási esélyek szempontjából irracionális. Ez a fölladatlan ellentmondás teszi meddővé a magyar politikát.”⁹

- Erőteljes mértékben rontja tovább a növekedés gyorsításának esélyeit a makrogazdaság heterogenitása, az egyes blokkok közötti törésvonalakon megtörő gazdasági szabályozás korlátozott hatékonysága.

Az átgondolt érvek alapján levonható konklúzió összecseng Bélyácz Iván megállapításával: „*Mindezen okokból leegyszerűsítő az a felfogás, amely az adócsökkentés-kamatmérséklés-beruházás-munkahelyteremtés-növekedés-láncolatot minden vállalat számára alkalmas receptként reklámozza.*”¹⁰

Megvalósítható-e a növekedés gyorsítása a hatékonyság fokozásával, racionalizálással?

A növekedés megindításához szükséges reálprofit-növelés az elosztási arányok adó-reformmal történő módosítása mellett természetesen más forrásokból is megvalósítható lenne. Ha hatékonyabbá válik a magánszférán kívül is az erőforrások, a tényezők felhasználása, a gazdaságpolitika nem kényszerül a jóléti szolgáltatások, juttatások már megvalósított körének szűkítésére. A racionalizálással elérhető megtakarítások a reálprofit növelésének fedezetét képezhetik.

Tekintsük át, mely fontosabb területeken valósítható meg a hatékonyság növelése, honnan lehetne erőforrásokat felszabadítani!

- a.) Az egészségügyi és az oktatási rendszer racionalizálásával, reformjával hatalmas tömegű állami forrás szabadulna fel. A svéd Health Consumer Powerhouse 29 országra kiterjedő felmérése szerint Magyarország a 24. az egészségügyi szolgáltatások rangsorában, ugyanakkor a magyar egy főre jutó GDP 54 százalékát produkáló Észtország a 12. helyen áll.¹¹ A halványan körvonalazódó reform veszteségeinek jelenlegi pozíciói, lobbyereje, a nagy valószínűséggel kialakuló „elosztási koalíciók”, valamint a politikai konszenzus hiánya miatt azonban e dimenzióban nem várható reform-léptékű változás.
- b.) Az államigazgatás szervezeti rendszerének bürokratizáltsága, a szétaprózott önkormányzati rendszer miatt bekövetkező pazarlás, az (ön)kormányzati megrendeléseknél tapasztalható korrupció visszaszorítása szintén százmilliókat szabadíthatna fel évenként. Az állam működtetési költségeinek GDP-hez viszonyított aránya harmadával haladja meg az Unió tagországainak átlagát, ami nagyjából Magyarország GDP-jének két százaléka.
- c.) A politika és a szakpolitika hazánkban tapasztalt összemosódása a bürokrácia uralmát eredményezi. Ebben a helyzetben megjelenik a kockázatvállalástól való félelem, ezzel párhuzamosan az időhúzás, jellemzőek lesznek a látszatcselekvések. Többnyire nem látványos kudarcok jelentkeznek, hanem a hatékony működés pozitívumai maradnak el. A bürokrácia pozíciói, az ebből következő szervezeti merevség e területen is csak lassú javulást ígér. Tartalékok e téren is bőven lennének. Bajnai Gordon miniszter nyilatkozata szerint vissza kellene szorítani

⁹ Révész Sándor: Buta Kata (Népszabadság, 2008. 09. 12.

¹⁰ Bélyácz Iván: Kijuthatunk-e a zsákutcából? Élet és Irodalom 52. évfolyam, 34. szám.

¹¹ Népszabadság, 2007. november 02.

„... az örületes többletbürokráciát, amely a vállalkozásoknak 700-800 milliárd forint többletterhet jelent...”¹²

- d.) A kiadások csökkenthetők lennének a participációs ráta emelésével is, amely mintegy tizenöt százalékponttal marad el Dánia, Hollandia, az USA, Japán és Svédország hasonló mutatója mögött, de a régebbi uniós országok átlagánál is mintegy mint tíz százalékponttal alacsonyabb. Az e viszonylatban történő felzárkózás nemcsak eszköze lehet(ne) a növekedés felgyorsításának, hanem felfogható magának a célnak egy másik dimenzióban történő megfogalmazásaként is. A foglalkoztatási ráta növelése ugyanis – a munka iránti kereslet származékos jellege következtében – alapvetően csak a GDP előállításának felgyorsításával érhető el.
- e.) Indokolatlanul nagy teher hárul a költségvetésre amiatt, hogy a munkavállalók átlagosan 58,6 éves korukban mennek nyugdíjba, a rokkantsági nyugdíjasokat is figyelembe véve pedig átlagosan mindössze 55 éves életkorig aktívak a dolgozók. (Csak a kontraszt kedvéért: Németországban 2008-ban vezették be a 67 éves nyugdíj-korhatárt.) Könnyű kiszámítani: a nyugdíjba vonulókat a számok hideg logikája szerint a foglalkoztatottak tartják el, ahelyett, hogy ők maguk is még 3,4 évig produktívan részt vennének a gazdasági tevékenységben, kitermelnék fogyasztásuk fedezetét és kötelezettségeik teljesítésével hozzájárulnának a 62 év feletti eltartáshoz. Durva számítással (feltételezve, hogy a fiatalok 16 éves korukban lépnek először a munkapiacra) az aktív életkorban létrehozható GDP-hozzájárulás 7,2 százaléka nem kerül előállításra. Emellett a nyugdíjkorhatár „folyamatos” emelése is indokolt lenne, nagyjából az átlagos életkor növekedése függvényében. E dimenzióban is jelentős késésben vagyunk. A nyugdíjba vonulásnál alkalmazható kedvezmények korlátozása, a feltételek szigorítása emelné a tényleges nyugdíjba-vonulási életkort. Ez azonban „egyéni” sérelmeket idézne elő, korosztályok közötti feszültséget váltana ki. A várhatóan növekvő elégedetlenség nyilván tükröződne a választásokon leadott szavazatokban is. A politikai elit emiatt kivárára játszik – kockáztasson a következő kormány. A szóban forgó korosztály – legalábbis annak alacsony képzettséggel bíró szegmensének – munkapiacra tartására azonban nincs is komoly gazdasági igény. A megvalósuló jobless growth, a csak a termelékenység fokozásán alapuló növekedés nem követeli meg, nem feltételezi a munkakinálat bővülését.
- f.) Az átképzések nagy hányada a *gyakorlatban* pazarló, gyakran céltalan, gazdasági hatékonysága korlátozott. A rájuk fordított éves költségek nagysága viszont meghaladja a 250 milliárd forintot. A gazdaság igényeit kiszolgáló, költséghatékony képzésekre természetesen nagy szükség lenne, mivel a foglalkoztatási ráta már tárgyalt alacsony nivójának egyik – az eddigiek során nem érintett – oka éppen a munkanélküliek jelentős részének nem megfelelő képzettsége, ebből következő *alacsony foglalkoztathatósága*.
- g.) A költségvetés bevételeit nagymértékben csökkenti az adó-eltitkolás, melyről napjainkban a médiában is egyre több szó esik. A vállalkozások és a munkavállalók „együttműködnek” az állammal – végső soron az adófizetőkkel – szemben a minél magasabb adózatlan jövedelem elérése érdekében. Erre következtethetünk a kérdést kiemelkedő tudományos precizitással tárgyaló, Augustinovic

¹² Elmentünk a realitások határáig. Szalay Tamás Lajos interjúja Bajnai Gordonnal. Népszabadság, LXVI. évfolyam 03/1. szám, 2008. aug. 30. 5. o.

Mária és szerzőtársai által közreadott tanulmány¹³ alapján, mely szerint 1997-2006 között a vizsgált 4 millió munkavállalóból 0,7 millió csak minimális nyugdíjra jogosító befizetéseket teljesített, 1,3 millió fő pedig egyáltalán nem jogsult nyugdíjra.

Az adó-eltitkolásra Magyarországon különös erővel motivál az is, hogy a béreket terhelő adók és járulékok hatvan százalékkal meghaladják az Uniós átlagot. A gazdaságpolitika által mind gyakrabban hangoztatott és instrumentumaival célzott „fehérítés” azonban csak lassan, fokozatosan érhet el eredményeket. Az érintett harmad munkáltatóinak jelentős hányada számára elviselhetetlen, vállalkozásuk létét veszélyeztető terhet jelentene a törvényes kötelezettségek teljesítése. Esetükben a szürke vagy fekete foglalkoztatásnak szinte nincs is alternatívája.

A munkapiacnak ezek a szegmensei többnyire erősen kínálattúlsúlyosak, ezért a munkavállalók kénytelenek elfogadni a jellemzően kis- és középvállalatok által szabott feltételeket. A külső feltételek szorító hatása mellett ugyanakkor ők maguk is érdekeltek rövidtávon a nettó jövedelmek maximálásában, az adóelkerülésben.

Az adóelkerülés a vállalati nyereségadók tekintetében is jellemző. A családi tulajdonban levő kisvállalkozások esetében összemosódnak a család fogyasztási célú kiadásai a vállalkozás költségeivel.

- a.) Csökkenti versenyképességünket, hogy a szociális juttatások egy részét az európai országok nagy hányadában megszokottnál hosszabb ideig folyósítjuk. E ténnyel is indokolt lenne egy lassú, a méltányosságot is szem előtt tartó átalakítás.
- b.) A lakástámogatással kapcsolatos állami kiadások mintegy a GDP egy százalékára rúgnak, ezeknek a kiadásoknak azonban jelentős hányada nem a valóban rászorulókat segíti. Az ésszerűsítés ezen a területen is halaszthatatlan.

A vázlatosan elemzett területeken, illetve a többi, a tanulmányban nem érintett dimenzióban jelentősen lehetne fokozni a nyújtott szolgáltatások hatékonyságát, növelni a szervezet, illetve a tevékenység racionalitását, javítani szabályozás minőségét, konzekvensebben betartani a szabályokat. Alapvető tanulságot fogalmaz meg Bélyácz Iván, amikor a következőket írja: „A végletes leszakadást az idézheti elő, ha nem veszünk tudomást a reformok elkerülhetetlenségéről.”¹⁴

A hatékonyság fokozásában rejlő lehetőségek kihasználása a gazdasági folyamatok természete, az emberi összetevők lassú változása, az interveniálás során szükségyszerűen fellépő késés miatt meglehetősen időigényes folyamat, minimálisan két-három évet igényel. Adekvát gazdaságpolitikai célrendszer meghatározása, a megvalósításához szükséges eszközrendszer kidolgozása feltételezi a konstruktív társadalmi-gazdasági légkör, bizalom kialakulását. Ehhez viszont elengedhetetlen lenne a politikai erők közötti *konszenzus*. Csak remélhetjük, hogy nem valósul meg esetünkben Friedman meglehetősen reálisnak tűnő prognózisa: „A társadalom polarizálódik; egyik csoport szembe kerül a másikkal. A politikai nyugtalanság fokozódik. Csökken a kormány irányítási képessége, miközben fokozódik az erős kormányzati beavatkozást kívánó nyomás.”¹⁵ Az áttekintett területek mindegyikén komoly ellenállás

¹³ Augusztinovics Mária – Gyombolai Márton – Máté Levente: Közgazdasági Szemle, 2008. aug.

¹⁴ Bélyácz Iván: Kijuthatunk-e a zsákutcából? Élet és Irodalom 52. évfolyam, 34. szám.

¹⁵ Friedman, M: Infláció és munkanélküliség; in: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; KJK 1986. 257. o.

várható a racionalizálással, a reformok bevezetésével szemben. Az ésszerűsítés ugyanis más oldalról azt jelenti, hogy a jelenlegi jövedelmek csak nagyobb teljesítménnyel tartathatók fenn. Racionális emberek – márpedig e tekintetben azok vagyunk – viszont nem akarnak többet teljesíteni változatlan javadalmazásért. Bezárult a kör?!

Az adóreform fájdalmas, és mint elemeztük, csak korlátozott eredmények várhatók tőle. A racionalizálás viszont nehezen valósítható meg az érintett társadalmi csoportok ellenállása miatt. Mi lehet a megoldás?

Kiút keresése

*„Ha tehát nem találunk valami új kiutat, úgy... a problémának csupán egyetlen megoldása lehetséges: a munkanélküliségnek akkorának kell lennie, hogy a társadalom kellő szegénységben maradjon...”*¹⁶ Alapvetően más feltételek közepette (1936-ban) festette meg Keynes ezt a sötét tónusú képet. Intelme azonban napjaink magyar gazdasága tekintetében is megszívlelendő. Hasonló prognózis bekövetkezését tételezi fel Demján Sándor is. Szerinte nagy az esélye annak, hogy Magyarország lemarad, az Unió egyik legszegényebb országa lesz.¹⁷

A „fél-pangás” állapotából kivezető, Keynes által javasolt „piaci megoldás” is lényegében az elosztási viszonyok megváltozásán alapul. (A hatékonyság terén a korabeli angol gazdaságban nem volt annyi „tartalék”, mint nálunk.) Javaslatában a munkapiaci szereplők jövedelmét nem az adóreform, hanem a munkapiaci kínálat-túlsúly, a növekvő munkanélküliség korlátozná. Az általa elemzett gazdaság azonban – szemben a mi nemzetgazdaságunkkal – nem szigetszerű blokkokból épült fel! Ez alapvető különbség. Nekünk másik kitorési lehetőséget kell találnunk!

A „kiút” egy komplex, kiérlelt fejlesztési stratégia, az abból levezetett célrendszer, valamint a hozzá illeszkedő koherens eszközrendszer lehet. Szükséges hozzá a régi Omega-slágerben megénekelte tízezer lépés. Ennyi is csak akkor elegendő, ha már az elsőknél tudjuk, hova kívánunk eljutni!

A tízezer gazdaságpolitikai lépésnek ki kell terjednie a rendszerszabályozás egészére, azaz a gazdasági célok megvalósításához elengedhetetlen döntési és információs intézmények hálózatának felülvizsgálatára, hatáskörük újragondolására, a gazdasági intézmények, aktorok jogainak, kötelességeinek szabályozására. Ez rendes körülmények között nem kampányfeladat. Ennek szisztematikus ellenőrzése, folyamatos korrekciója azonban kilenc éve elmaradt. Túl kell lépnünk az eddig megfogalmazott javaslatok többségében észlelhető egyoldalúságon. Nem elegendő csak a fiskális politika (kiemelten az adóreform) eszközeire, vagy csak a monetáris politika (főleg a kamat- és az árfolyam-politika) intézkedéseire koncentrálnunk. Az eszközök megválasztásában egyértelműen komplexitás szükséges.

A tízezer lépés első olvasásra, első hallásra elképesztően soknak tűnik. Többek emiatt bizonyára komoly veszélyét látják a részletekben való elveszésnek. Legalább ennyire riasztó azonban az általánosságok szintjén történő megrekedés. A műszaki tudományok egy autó vagy űrrakéta összes műszaki rajzát teljes precizitással elkészítik a gyártás megindulása előtt. A gazdaságpolitikusok sem riadhatnak vissza az egyes területekre irányuló célkitűzések, az adekvát eszközök meghatározásától, majd koordinálásától, természetesen a gazdaság, a közgazdasági tudományok jellegzetes-

¹⁶ Keynes, J. M.: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete, KJK 1965. 125-126. o.

¹⁷ Martin József Péter–Simon Ernő: Mindenhol jobb (interjú Demján Sándorral), Figyelő, 2008. 7. sz.

ségeit figyelembe véve. Az összehangolás kiemelkedő fontosságú dimenziója az időbeli koordináció. A lépések között lesznek olyanok, amelyek racionálisan csak ugyanabban az időben tehetők meg, másoknál pedig elengedhetetlen bizonyos sorrendiség. Természetesen a területek sajátosságainak megfelelően eltérő „nagyságú” lépések lehetnek szükségesek.

A hatékonyság-növeléssel, racionalizálással sok lépésben hozzávetőlegesen 400 milliárd forintot lehetne az első évben megtakarítani. Átgondoltabb árfolyam és kamatpolitikával fokozhatnánk egy százalékponttal a GDP növekedési ütemét, amely növekmény 40 százaléka a költségvetés csatornáiba kerülhet. Ez újabb 100 milliárd forint. A következő években, ha a gazdaságpolitika következetessége nem lazul, további összegek szabadíthatók fel. Amennyiben pár év alatt sikerülne megszüntetnünk a hatékonyságvesztés felét, jól közelíthetnénk a makrogazdasági egyensúlyt, rátérhetne a gazdaság a fenntartható növekedési pályára, és azon haladhatna tovább.

A növekedés elsősorban a nemzeti vállalatok szférájában és az önkormányzati szektorban valósulhat meg. A bérek terheinek csökkenése nyilván a munkavállalók domináns részét foglalkoztató kis- és középvállalkozások esetében jelenthet előnyt, és a reálkereslet majdani növekedése is ezeknek a szektoroknak a termékeivel szemben fogalmazódik meg. A gazdaságpolitika mintegy két százalékpontos növekedési többletet adhat a fejlődés spontán, piaci mértékéhez, többre valószínűleg nem képes. A potenciális, fenntartható növekedési pályán 3-4 százalékos sebességet érhetünk el. A tényleges növekedés ettől a mértéktől a belső piac konjunkturális folyamatai és főleg a világ gazdasági helyzet alakulása, az export lehetőségek változása miatt eltérhet. Ez szerencsés esetben jelenthet további gyorsulást, de – főleg a jelenlegi világgazdasági hatások továbbélésével számolva – inkább stagnálást, recessziót okozhat.

Ma a fenyegető súlyos krízis, az államcsőd elkerülése a legfontosabb feladat. Ennek érdekében hatékony stabilizációs politikát kell megvalósítanunk. A reformok indítása csak a válság elkerülésének alárendelten történhet. Jó lenne megmaradni az ortodox stabilizációs politika instrumentumainál, bár már megjelentek a heterodox kurzus jegyei is (közalkalmazottak bérének befagyasztása, a közalkalmazottak 13. havi bérének, illetve a 13. havi nyugdíjjal kapcsolatos megszorítások). A stabilizáció után azonban azonnal meg kell indulnunk az egyensúly-örző „kiúton”, meg kell tennünk a tízezer közül az első lépéseket. Leépültek tartalékaink, ha nem törünk ki a spirálból, a következő válságperiódus a jelenleginél is súlyosabb lesz.

Bár nem illeszkedik szervesen a dolgozat gondolatmenetébe, de szeretnék kitérni egy Kornai János által már 1972-ben érintett összefüggésre. Ő az „erőltetett növekedés” egyik tényezőjeként tárgyalta a környezetvédelem halasztásait. (Ebből korántsem következik, hogy egyet is értett az akkori gyakorlattal.) Napjainkban a stabilizáció és a növekedés kényszer-szülte forrásaként merülhet fel ismét ez a lehetőség.

Ha a környezetben okozott károkat nem kell (teljes egészében) helyreállítaniuk a vállalatoknak, ez számukra kedvező extern hatásként jelentkezik. Egyéni szintű költségük elmarad a társadalmitól, ezzel növekszik világgazdasági versenyképességük. A környezetet kisebb mértékben károsító tevékenységek engedélyezésében engedékenyebb ország pozíciója is kedvezőbb a külföldi tőkebefektetésekért folyó versenyben.

Megfontolandó – még akkor is, ha a közhangulat ezzel a felfogással ellentétes – a környezettől történő „hitel” felvétele. A döntés az elérhető GDP-többlet valamint a halasztott és felhalmozódó környezeti károk pár év múlva esedékes felszámolási költségeinek nagyságrendi viszonyától függhet (természetesen mind az előnyök, mind a költségek esetében szükséges a diszkontálás, jelenérték-számítás).

A vázolt kiút kétségkívül fáradságos, sok problémára, nehéz szakaszra, bukta-tókra kell számítanunk. Mindezen nehézségek ellenére azonban nem járhatatlan. A választási ciklusokon átívelő politikai konszenzus nélkül azonban még az útvonalat sem tudjuk kijelölni, megtervezni és meghatározni!

(D)epilógus

A tanulmányban javasolt megoldással kapcsolatban bizonyára az olvasó gondolataiban is megjelenik egy asszociáció. A XVIII. századi felvilágosítók próbálták logikai érvekkel hatni a döntéshozók józan belátására, meggyőzni őket bizonyos cselekvések ésszerűségéről. Kortársaik, a fiziokraták fellépését követően viszont mindinkább elfogadták a gondolkodók a „láthatatlan kézre” alapozó közgazdaságtudomány álláspontját, miszerint a piaci kölcsönhatások személytelen és – több iskola szerint – tökéletes mechanizmusa oldja meg a leghatékonyabban a gazdasági kérdéseket, kényszeríti ki a makrogazdaság Pareto-optimális állapotát.

Ezt a nagy világgazdasági válságot követően – J. Robinson, E. Chamberlin és főleg J. M. Keynes hatására – egyre többen vitatták. Érvelésük középpontjában a természetes monopóliumok kialakulása, a más jellegű monopoljegyek sűrűsödése, az időtényező fontosságának felismerése, a háztartások beállítódásának, attitűdjeinek megváltozása áll. Ezek hatására értékesítési problémák és hatékonyság-csökkenés következett volna be, az állam azonban interveniálásával kezelni tudta ezeket az anomáliákat.

Korszakunkban a strukturált, derivatív pénzügyi termékek, a spekulatív pénzmozgások dominanciája érvényesül a reálszférával szemben. Farkas Péter szerint az 1790–1990 közötti két évszázadban a nemzetközi pénzmozgások nagyságrendileg megfeleltek a nemzetközi kereskedelemnek. Nem egészen két évtized alatt, 2078-ra a spekulációs pénzmozgások már napi 3500 milliárd dollárt tettek ki, amely a világ GDP-jének (54000 milliárd \$) a 24-szerese, a nemzetközi kereskedelemnek 73-szorosa! Eközben az elmúlt 20 évben a tőzsdeindexek 7-10-szeresükre, a reálszféra 2-szeresére növekedett.¹⁸ Kádár Béla szerint a transznacionális vállalatok egymás között a világkereskedelem 40%-át, másokkal annak 25 %-át bonyolítják.¹⁹

A nemzetközi pénzügyi-gazdasági szuperstruktúra, integrálva a globális sajtó prominens képviselőit – ezt nevezte J. Perkins korporatokráciának – ellenőrizhetlenné vált. Ennek érdekei határozzák meg a világgazdaság fejlődését, korlátozzák az állami szabályozás hatását. A piacrendszer önszabályozó képessége – amely sohasem volt tökéletes – erősen erodálódott. Elfogadható működési eredmény érdekében szabályozni kell a piacot. Ennek megoldására kell megnyerni a politikai és gazdasági erőket, ezeket kellene „felvilágosítani”, meggyőzni a „természetes rend” előnyeiről. Erre ma sem nagyobb az esély, mint a XVIII. században volt.

¹⁸ Farkas Péter: A világgazdasági lufi és az állam (Népszabadság, 2008. 11. 03.)

¹⁹ Kádár Béla: Állam és államigazgatás a globalizáció feltételrendszerében; Magyar Szemle, XV. évf. 5-6. szám, 2007. június.